

Analiza KBN

Nr 15 (95) / 2021

18 listopada 2021 r.

Niniejsza publikacja ukazuje się na warunkach międzynarodowej licencji publicznej
Creative Commons 4.0 – uznanie autorstwa – na tych samych warunkach – użycie niekomercyjne.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution – NonCommercial – ShareAlike 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/)

Dyplomacja naukowa jako szczególna forma implementacji tureckiej polityki zagranicznej na Kaukazie i w Azji Środkowej

[Jan Niemiec](#)

Wprowadzenie

Rozpad ZSRR stanowił ogromną szansę na poprawę geopolitycznej pozycji Turcji, ponieważ spośród państw, które ogłosiły niepodległość w 1991 roku aż pięć (Azerbejdżan, Kazachstan, Kirgistan, Turkmenistan, Uzbekistan) należało do turkijskiej (tureckiej) rodziny językowej. Wykorzystując istnienie silnych więzi etnicznych, religijnych i kulturowych, tureccy politycy starali się opracować koncepcję utworzenia ponadnarodowej wspólnoty określanej czasem jako „[świat turkijski](#)”. Zgodnie z założeniami władz w Ankarze, zwiększona aktywność dyplomatyczna Turków miała doprowadzić do wykształcenia się licznych zależności w różnych dziedzinach, w oparciu o które planowano pogłębiać międzyregionalną kooperację. Z punktu widzenia strategicznych interesów Turcji fundamentalne znaczenie miała płaszczyzna ekonomiczna, zwłaszcza surowce energetyczne. Z uwagi na fakt, że krajowe zasoby paliw kopalnych nie zaspokajały zapotrzebowania rozwijającej się dynamicznie gospodarki, Turkom szczególnie zależało na nawiązaniu współpracy

w zakresie przesyłu ropy naftowej i gazu ziemnego z Kaukazu i Azji Środkowej. Po ewentualnym rozszerzeniu projektów energetycznych na Europę, Turcja stałaby się kluczowym krajem w całej Eurazji, stanowiąc swoisty [korytarz tranzytowy](#) między Wschodem i Zachodem. Mając na względzie powyższe uwarunkowania rząd w Ankarze zwrócił się do władz byłych republik radzieckich z ofertą wszechstronnego wsparcia transformacji politycznej, gospodarczej i społecznej regionów Kaukazu i Azji Środkowej. Co więcej, Turcja działała na rzecz swoich nowych partnerów także na arenie międzynarodowej, zabiegając między innymi o włączenie Azerbejdżanu, Kazachstanu, Kirgistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu w struktury [ONZ i OBWE](#), do czego doszło już w 1992 roku.

Aktywne zaangażowanie Turków spotkało się z pozytywnym odbiorem ze strony przywódców państw turkijskich, którzy obawiali się prób przejęcia kontroli nad Kaukazem i Azją Środkową przez sąsiednie mocarstwa (Rosja, Chiny, Iran). Ponadto znaczna część miejscowych elit postrzegła [Turcję jako wzór](#) dla wszystkich państw muzułmańskich (demokratyczny ustrój, liberalna gospodarka, umiarkowany islam). Wkrótce okazało się jednak, że turecka polityka zagraniczna na Kaukazie i w Azji Środkowej nie przynosi oczekiwanych efektów. Po pierwsze, utrzymująca się po upadku ZSRR zależność militarna i ekonomiczna pozwoliła Federacji Rosyjskiej na zachowanie statusu najbardziej wpływowego kraju w tej części świata. Po drugie, ograniczony potencjał gospodarczy Turcji spowodował, że większość zaproponowanych przez władze w Ankarze inicjatyw nie doszła ostatecznie do skutku. Po trzecie, promowana przez Turków strategia współpracy regionalnej była w wielu miejscach niespójna i niekonsekwentna, przez co państwa turkijskie straciły z czasem zaufanie do deklaracji składanych przez tureckich polityków. Wreszcie, do porażki Turcji na Kaukazie i Azji Środkowej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku przyczyniła się [niestabilna sytuacja](#) w obu regionach (problemy wewnętrzne, konflikty graniczne). Choć rządzący w Ankarze liczyli, że następstwem współpracy gospodarczej będzie integracja polityczna, przywódcy państw turkijskich zainteresowani byli w głównej mierze turecką pomocą finansowo-inwestycyjną. Wszelkie plany zjednoczenia „[turkijskiego kręgu kulturowego](#)” w ramach zdominowanej przez Turków ponadnarodowej struktury zostały natomiast stanowczo odrzucone. W związku z tym w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia stosunki między Turcją a państwami turkijskimi uległy stopniowemu rozluźnieniu, co wynikało także ze zmian priorytetów tureckiej polityki zagranicznej (postępy w procesie akcesji do UE). W przypadku Kaukazu i Azji Środkowej tradycyjne służby dyplomatyczne ustąpiły więc pola organizacjom dyplomacji publicznej, w działalności których istotną rolę odgrywał wymiar naukowy.

Dyplomacja naukowa w stosunkach międzynarodowych

Dyplomacja naukowa, która w ostatnich latach stanowi przedmiot zainteresowania badaczy stosunków międzynarodowych, nie jest zjawiskiem nowym. Od najdawniejszych czasów władcy zapraszali na swoje dwory znanych uczonych, co w zamyśle miało skutkować rozwojem naukowym oraz przynieść prestiż ich królestwom. W następstwie wielkich odkryć geograficznych z przełomu XV i XVI wieku sukcesywnie poszerzał się zasób wiedzy o świecie, a szczyt zainteresowania nauką przypadł na XVIII wiek ([epoka oświecenia](#)). Naukowcy i uczeni pełnili wówczas nierzadko rolę dyplomatów, wobec czego, oprócz prowadzenia typowej działalności badawczej, reprezentowali też interesy swojego państwa. Rozwój międzynarodowej współpracy naukowej, który nastąpił po zakończeniu zimnej wojny, był konsekwencją pojawienia się wyzwań globalnych, zagrażających ludziom żyjącym we wszystkich zakątkach globu. Mimo że trudno jest jednoznacznie stwierdzić,

kiedy pojęcie dyplomacji naukowej zostało wprowadzone do dyskursu naukowego, [pod koniec XX wieku](#) badania nad tym zjawiskiem uległy zdecydowanemu przyspieszeniu.

W celu realizacji swoich strategicznych interesów państwa wykorzystują szeroki katalog środków, wśród których coraz popularniejszym narzędziem jest dyplomacja naukowa. W tradycyjnym rozumieniu stosunków międzynarodowych nauka traktowana była przede wszystkim jako sposób na osiągnięcie przewagi pod względem militarnym, politycznym czy ekonomicznym. W ostatnich latach na znaczeniu zyskała jednak [dyplomacja publiczna](#), w wyniku czego działalność naukowa stała się ważnym elementem polityki zagranicznej. Równolegle przedstawiciele świata nauki (zwłaszcza pochodzący z Zachodu) uzyskali większy dostęp do kanałów dyplomatycznych, dzięki czemu doszło do wyraźnego zbliżenia sfery politycznej z nauką. Zgodnie z najczęściej cytowaną definicją (autorstwa [Carolín Kaltofen i Michele Acuto](#)), dyplomacja naukowa to zbiór relacji między co najmniej dwoma podmiotami politycznymi, które stosują wobec siebie praktyki będące ściśle naukowymi co do intencji, procesu lub celu, a jednocześnie dyplomatyczne w odniesieniu do jakości i skutków (nieoczekiwane i niezamierzone, jak również oczekiwane i zamierzone). Definiowane w ten sposób stosunki dyplomatyczne mogą mieć charakter pośredni bądź bezpośredni, natomiast ich wymiar może przyjąć formę transgraniczną, międzynarodową lub globalną. Realizując [zadania z zakresu polityki zagranicznej](#) dyplomacja naukowa służy między innymi doradztwu naukowemu (nauka w dyplomacji), ułatwianiu międzynarodowej współpracy naukowej (dyplomacja dla nauki) oraz usprawnianiu relacji między krajami współpracującymi naukowo (nauka dla dyplomacji). Badania prowadzone przez naukowców mogą umożliwić decydentom podejmowanie i wdrażanie właściwych decyzji oraz wyznaczać bardziej realistyczne kierunki ich polityce. Wykorzystywanie działalności naukowej w dyplomacji podnosi też prestiż państwa w oczach światowej opinii publicznej. Wprawdzie do kategorii „dyplomacja naukowa” można wpisać różnorodne formy działalności (np. podpisywanie umów o współpracy naukowej, otwieranie wspólnych uczelni i instytutów, przyznawanie stypendiów naukowych, organizacja festiwali i wystaw), ich skuteczne wykonanie wymaga strategicznego podejścia z jasno określonymi etapami, adresatami, priorytetami i obszarami zastosowania.

Badacze tematu wyróżniają dwa aspekty związane z dyplomacją naukową: przyznanie naukowcom uprawnień dyplomatycznych (nie zawsze formalnych) oraz promocja państw o wysokim poziomie naukowym (poprzez transfery technologiczne). Z tego powodu umiejętne korzystanie z narzędzi, jakie zapewnia dyplomacja publiczna, przyczynia się do uzyskania ogromnej przewagi nad krajami o mniejszym potencjale naukowo-technologicznym. W opinii [ekspertów](#) to właśnie najpotężniejsze mocarstwa na świecie powinny opierać swoją politykę na rozwiązaniach proponowanych przez naukowców-dyplomatów, by na drodze przemian systemu międzynarodowego stworzyć optymalne warunki do pokojowego współistnienia państw. Podstawowym zagrożeniem dla dyplomacji naukowej jest z kolei [upolitycznienie nauki](#). Mimo krótkoterminowych korzyści, jakie niewątpliwie może przynieść podporządkowanie wiedzy i edukacji celom politycznym, państwowa kontrola nad tymi sferami w dłuższej perspektywie kończy się kompromitacją kraju, który decyduje się na stosowanie takich metod. Tym samym należy opracować adekwatne mechanizmy na poziomie instytucjonalnym, by zabezpieczyć naukę przed nadmierną ingerencją ze strony polityków.

Działania tureckiej dyplomacji naukowej w regionach Kaukazu i Azji Środkowej

Chociaż turecka strategia na rzecz rozwoju współpracy z państwami turkijskimi na Kaukazie i w Azji Środkowej bazowała na aspektach politycznych, ekonomicznych i militarnych, władze w Ankarze sięgały również po alternatywne środki dyplomatyczne, by znacząco zwiększyć zasięg swojego regionalnego oddziaływania. W tym kontekście dyplomacja naukowa służyła poprawie relacji przede wszystkim na szczeblu społecznym, ponieważ z uwagi na wspomniane wyżej więzi etniczne Turcy traktowali obywateli państw turkijskich jako [narody pokrewne](#). Ponadto tureccy politycy mieli świadomość, że w każdej z byłych republik radzieckich istniało zapotrzebowanie na ludzi dobrze wykształconych i zdolnych do upowszechnienia innowacyjnych rozwiązań w wielu dziedzinach życia publicznego. Z tego powodu inicjatywy kooperacji w sferach takich jak nauka, edukacja i technologia były oceniane pozytywnie przez przywódców państw Kaukazu i Azji Środkowej. Analizując tureckie działania w obu regionach pod kątem implementacji zadań dyplomacji naukowej zauważono jednak, że przez niemal dwie dekady aktywność Turków nie przynosiła pożądanых rezultatów. Zdaniem [Mehmeta Seyfettina Erola i Müslüma Güzela](#), badaczy z Uniwersytetu Hacı Bayrama Veliego w Ankarze, dopiero po reorganizacji struktury służb dyplomatycznych przez rząd Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (tur. *Adalet ve Kalkınma Partisi* - AKP) w 2008 roku potencjał Turcji w zakresie dyplomacji naukowej zaczął być odpowiednio wykorzystywany.

Na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku określone zostały ramy prawne współpracy naukowej i technologicznej pomiędzy Turcją a państwami turkijskimi na Kaukazie i w Azji Środkowej. W wyniku zaangażowania tureckich służb dyplomatycznych podpisano szereg umów bilateralnych z Azerbejdżanem, Kazachstanem, Kirgistanem, Turkmenistanem i Uzbekistanem, na mocy których Turcy zyskali uprawnienia do wcielania w życie wielu inicjatyw i projektów naukowo-badawczych. Niezwykle ważną rolę odegrała w tym procesie Turecka Rada ds. Badań Naukowych i Technologicznych (tur. *Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu* - TÜBİTAK), reprezentująca władze w Ankarze w kontaktach z miejscowymi instytucjami i agencjami odpowiedzialnymi za sferę naukową. Z upoważnienia rządu TÜBİTAK koordynowała także specjalny program wymiany osobowej naukowców z byłych republik Związku Radzieckiego, którzy dzięki temu mogli rozwijać swoje kariery w Turcji. Do zadań Tureckiej Rady ds. Badań Naukowych i Technologicznych należało ponadto udzielanie finansowego i organizacyjnego wsparcia dla wspólnych projektów realizowanych przez badaczy z Turcji i państw turkijskich.

Kolejnym narzędziem tureckiej dyplomacji naukowej był ustanowiony w 1992 roku „Wielki Projekt Studencki” (tur. *Büyük Öğrenci Projesi*), w ramach którego Ministerstwo Edukacji Narodowej Republiki Turcji przyznawało bezpłatne stypendia dla studentów przyjeżdżających do kraju z Kaukazu i Azji Środkowej. Zgodnie z danymi [z lat 1992-2007](#) z programu skorzystało 4671 studentów z Turkmenistanu, 4570 studentów z Kirgistanu, 4501 studentów z Azerbejdżanu, 4449 studentów z Kazachstanu i 3101 studentów z Uzbekistanu. Na przeszkodzie w pełniejszej realizacji umów o współpracy naukowo-technologicznej stanęły jednak poważne problemy gospodarcze, jakich w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku doświadczyła Turcja. W takich warunkach budżet na realizację projektów badawczo-rozwojowych został znacznie ograniczony, przez co nie udało się na przykład stworzyć [ogólnego systemu finansowania](#) wspólnych przedsięwzięć naukowych, który w założeniach władz w Ankarze miał być fundamentem międzyregionalnej kooperacji

w dziedzinie edukacji i nauki. Strategicznym błędem Turków było także stosowanie jednolitego przekazu do wszystkich państw turkijskich bez uwzględniania ich indywidualnych potrzeb oraz lokalnej specyfiki.

Przełomowym momentem dla tureckiej dyplomacji naukowej na Kaukazie i w Azji Środkowej był rok 2008, kiedy rząd Partii Sprawiedliwości i Rozwoju dokonał gruntownej [reorganizacji struktur](#) dyplomacji publicznej. W Tureckiej Radzie ds. Badań Naukowych i Technologicznych zatrudniono wówczas liczne grono ekspertów, których zadaniem było opracowanie planu na rzecz zintensyfikowania działań służących rozwojowi współpracy międzynarodowej. Zgodnie z intencjami polityków AKP Rada miała być centralną instytucją tureckiej dyplomacji naukowej, zapewniając środki na realizację wspólnych projektów naukowo-badawczych, koordynując programy wymiany naukowców oraz organizując różne przedsięwzięcia związane z nauką i technologią. Z inicjatywy TÜBİTAK zaktualizowano też [umowy dotyczące współpracy w dziedzinie nauki i technologii](#) z Kazachstanem (2009 rok), Azerbejdżanem (2013 rok), z Kirgistanem i Turkmenistanem (2014 rok) oraz z Uzbekistanem (2018 rok). Kolejnym ważnym krokiem w celu wzmocnienia dyplomacji naukowej było powołanie przez władze w Ankarze w 2010 roku Prezydencji dla Turków za Granicą i Pokrewnych Społeczności (tur. *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı* - YTB), która odpowiada za prowadzenie różnorodnych działań w obszarach edukacji i wymiany kulturowej. W 2011 roku Prezydencji zostały przekazane uprawnienia do przygotowania nowego programu stypendialnego dla studentów reprezentujących tak zwane społeczności pokrewne (narody turkijskie). Program pod nazwą „[Stypendia Tureckie](#)” został uruchomiony dwa lata później, a w pierwszej edycji wnioski stypendialne złożyło prawie cztery tysiące studentów z Azerbejdżanu, Kazachstanu, Kirgistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu. W opinii polityków stypendia wypłacane przez YTB służą nie tylko poprawie jakości życia studentów z państw turkijskich, ale stanowią także wyraz tureckiej odpowiedzialności za bliskie kulturowo regiony. W dodatku kontakty nawiązane w trakcie studiów w Turcji mogą być utrzymywane również po zakończeniu edukacji, za co odpowiada zarządzana przez Prezydencję sieć stowarzyszeń zrzeszających absolwentów tureckich uniwersytetów. Warto też wspomnieć o stworzonej przez YTB [Szkoła Politycznej Świata Turkijskiego](#) (tur. *Türk Dünyası Siyaset Okulu*), w ramach której studenci z państw turkijskich odbywają intensywne szkolenia z zakresu polityki zagranicznej, co stanowi doskonały przykład wykorzystania dyplomacji naukowej w kontekście propagowania tureckiego soft power.

W strategii AKP istotne miejsce zajmuje także Instytut Yunusa Emre (tur. *Yunus Emre Enstitüsü* - YEE), którego podstawowym zadaniem jest promocja tureckiego języka, kultury i sztuki na arenie międzynarodowej. Przedstawiciele YEE oferują również wsparcie materialne i organizacyjne dla [wydziałów turkologicznych](#) na uniwersytetach w kilkudziesięciu krajach (w tym w Azerbejdżanie, Kirgistanie i Kazachstanie). W ostatnim czasie znaczenie Instytutu dla tureckiej dyplomacji naukowej wyraźnie wzrosło, ponieważ YEE podjął się koordynacji „[Tureckiego Projektu Współpracy Akademickiej i Naukowej](#)” (tur. *Türkiye Akademik ve Bilimsel İşbirliği Projesi* - TABİP), który został ustanowiony w celu informowania o działalności naukowej i technologicznej Turków na arenie międzynarodowej. W zamierzeniu władz w Ankarze program TABİP ma też służyć opracowaniu dobrych praktyk w relacjach Turcji z państwami turkijskimi, wobec czego może być uznany za strategiczne narzędzie tureckiej dyplomacji naukowej. Wśród pozostałych [instytucji](#), które przyczyniły się do rozwoju kontaktów naukowych między Turcją a turkijskimi państwami w regionach Kaukazu i Azji Środkowej, wymienić należy Turecką Akademię Nauk (tur. *Türkiye Bilimler Akademisi* - TÜBA),

Radę Szkolnictwa Wyższego (tur. *Yükseköğretim Kurulu - YÖK*) oraz Turecką Agencję Współpracy i Koordynacji (tur. *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı - TİKA*). W ramach działań o charakterze naukowo-dyplomatycznym TÜBA organizuje szkoły letnie dla uczniów i studentów z Azerbejdżanu, Kazachstanu, Kirgistanu i Uzbekistanu, YÖK koordynuje program wymiany studentów i nauczycieli akademickich między Turcją a państwami turkijskimi, natomiast TİKA oferuje wszechstronne wsparcie rozwojowe dla byłych republik radzieckich w takich obszarach, jak medycyna, infrastruktura, administracja, edukacja, kultura i sztuka. Należy zatem stwierdzić, że zmiany wdrożone przez rząd AKP rzeczywiście przyczyniły się do ożywienia działalności tureckich instytucji dyplomacji naukowej na Kaukazie i w Azji Środkowej.

Podsumowanie

Z przeprowadzonej analizy wynika, iż rola dyplomacji naukowej w tureckiej strategii politycznej na rzecz rozwoju wielopoziomowej współpracy z państwami turkijskimi na Kaukazie i w Azji Środkowej systematycznie wzrasta. Proces ten nabrał tempa po 2008 roku, gdy z inicjatywy rządu Partii Sprawiedliwości i Rozwoju wzmocniono strukturę instytucjonalną dyplomacji publicznej (w tym dyplomacji naukowej) oraz zainaugurowano szereg programów służących pogłębieniu integracji Turcji z Azerbejdżanem, Kazachstanem, Kirgistanem, Turkmenistanem i Uzbekistanem (np. wspólne projekty badawczo-rozwojowe). Wpływ na zacieśnienie relacji miało też niewątpliwie zwiększenie [mobilności naukowców oraz studentów](#) z państw Kaukazu i Azji Środkowej do Turcji w ramach wymian naukowych, wyjazdów badawczych, stypendiów, szkoleń i kursów. Dzięki temu wiedza o poszczególnych aspektach związanych z działaniami dyplomacji naukowej uległa w ostatnich latach znaczącej poprawie, co przekłada się na wzrost zaufania we wzajemnych kontaktach. Jednocześnie Turcy coraz lepiej poznają lokalne uwarunkowania, wobec czego podejmowane przez nich aktualnie kroki w większym stopniu odpowiadają [potrzebom państw turkijskich](#).

Nie oznacza to jednak, że stosunki bilateralne w dziedzinie nauki osiągnęły już zadowalający poziom. W opinii [znawców tej tematyki](#) rządzący w Ankarze nadal powinni pracować nad sporządzeniem kompleksowego modelu funkcjonowania dyplomacji naukowej, by promować tureckie rozwiązania we wszystkich sąsiednich regionach. W tym kontekście niezbędne wydaje się ściślejsze powiązanie aktywności służb dyplomatycznych z działalnością organizacji przemysłowych i branżowych w celu stworzenia systemu wspierania projektów badawczych, rozwojowych i innowacyjnych. Zapewniając nowe mechanizmy finansowania wspólnych przedsięwzięć Turcy będą mogli stopniowo poszerzać swoją ofertę o nowe obszary potencjalnej kooperacji. Z perspektywy społeczeństw turkijskich szczególnie istotne są praktyczne (a nie wyłącznie akademickie) efekty współpracy, bowiem mogą się one przełożyć na przyspieszenie transformacji państw regionu Kaukazu i Azji Środkowej. Kolejnym wyzwaniem, z którym musi zmierzyć się rząd AKP jest doprowadzenie do pełnej synchronizacji zadań organizacji tworzących trzon tureckiej dyplomacji naukowej (spójny przekaz dla partnerów). Jedną z ciekawszych propozycji na rzecz dalszego usprawnienia implementacji strategii politycznej Partii Sprawiedliwości i Rozwoju zakłada powołanie [urzędu przedstawiciela naukowego](#) przy ambasadach i konsulatach Republiki Turcji w państwach turkijskich. Nie ma zatem wątpliwości, że znaczenie dyplomacji naukowej dla tureckiej polityki zagranicznej będzie w kolejnych latach stale rosnąć.